

پرویز اجلالی

نابخردی انسان

کاوشی در آراء و نظریه‌های
ویلفردو پاره‌تو

سرشناسه	: اجلائی، پرویز، ۱۳۳۰ -
عنوان و نام پدیدآور	: نابخردی انسان: کاوشی در آرا و نظریه‌های ویلفرد دو پاره‌تو/ پرویز اجلائی
مشخصات نشر	: تهران: اندیشه احسان، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۴ ص
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۶۰۲۶-۸۶-۴
یادداشت	: کتابنامه
عنوان دیگر	: کاوشی در آرا و نظریه‌های ویلفرد دو پاره‌تو.
موضوع	: پارتو، ویلفردو، ۱۸۴۸ - ۱۹۲۳ م. -- نقد و تفسی
موضوع	: Pareto, Vilfredo -- Criticism and interpretation
موضوع	: جامعه‌شناسی
موضوع	: Sociology
موضوع	: جامعه‌شناسان -- ایتالیا
موضوع	: Sociologists -- Italy
رده بندی کنگره	: ۴۷۰ FM / الف پ ۱۶ پ ۳ ۱۳۹۷
رده بندی دیویی	: ۳۰۱/۰۰۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۳۳۲۸

مؤلف: پرویز اجلائی	بیر انتشارات: محمدعلی مدنی
تولید فنی: زهرا قربانی	قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان
نوبت چاپ: اول ۱۳۹۸ شمارگان: ۵۰۰	چاپ و نشر: هوران
طراح و گرافیک: پرویز بیانی	تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً و جزاً (چاپ، فتو، صوت، تصویر و انتشار الکترونیکی) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.

دفتر نشر: تهران، خ انقلاب، روبروی درب اصلی دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، ط ۲، واحد ۵۰۷

تلفن: ۰۰۲-۶۶۴۶۶۰۰۲ - تلگرام: ۰۹۱۹۱۵۵۱۸۰۲ - سایت: www.andishehehsan.com

فروشگاه: تهران، خ انقلاب، روبروی درب اصلی دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۰۷

تلفن: ۰۰۱-۶۶۴۶۶۰۰۱ - sociologybookstore - andishe_ehsan

فهرست

۷	پیش‌گفتار
۹	پیشگفتار چاپ دوم
۱۳	فصل اول: نظام و تعادل
۱۹	فصل دوم: نیروهای بیرونی
۲۱	فصل سوم: نیروهای درونی
۲۵	فصل چهارم: دایره منطقی - کنش غیرمنطقی
۲۹	فصل پنجم: کنش منطقی - آزمایشی
۳۷	فصل ششم: فایده اجتماعی
۴۱	فصل هفتم: تحلیل کنش غیر عظمی
۴۵	فصل هشتم: "بازمانده‌ها" و "مشتقات"
۵۵	فصل نهم: طبقه‌بندی بازمانده‌ها
۶۹	فصل دهم: طبقه‌بندی مشتقات
۷۵	فصل یازدهم: ناهمگونی اجتماعی و مفهوم "نخبه"
۸۱	فصل دوازدهم: گردش نخبگان
۹۳	فصل سیزدهم: پایان سخن
۱۱۵	پیوست‌ها
۱۲۵	آثاری درباره او
۱۲۹	دیگر آثار نویسنده
۱۳۱	کتابنامه
۱۳۳	واژه‌نامه

پیش‌گفتار

این کتاب همه نظریه‌هایی را که ویلفرد پاره‌تو در مجموعه آثار جامعه‌شناسی خود ارائه کرده است، همراه با نقد آنها و از زاویه‌ای انتقادی بیان می‌کند. اگر بخواهیم ساختمان نظری جامعه‌شناسی پاره‌تو را تجزیه کنیم، دوازده مفهوم و نظریه براساس آنها به‌دست می‌آید: (۱) تعادل اجتماعی؛ (۲) نیروی بیرونی؛ (۳) نیروهای درونی؛ (۴) کنش منطقی و غیرمنطقی؛ (۵) روش منطقی آزمایشی؛ (۶) فایده اجتماعی؛ (۷) تحلیل کنش غیرمنطقی؛ (۸) بازمانده‌ها؛ (۹) مشتقات؛ (۹) طبقه‌بندی بازمانده‌ها؛ (۱۰) طبقه‌بندی مشتقات؛ (۱۱) نامرگوس اجتماعی؛ (۱۲) نظریه گردش نخبگان. اگر این مفاهیم و نظریه‌های ساخته شده بر مبنای آنها را باهم جمع کنیم، کل ساختمان نظری جامعه‌شناسی پاره‌تو به‌دست می‌آید. البته باید توجه داشت که پاره‌تو علاوه بر این نظریات، نظریه‌هایی نیز در علم اقتصاد ارائه داده که از حوزه توجه این کتاب بیرون است.

فصل‌بندی این کتاب دقیقاً بر مبنای دوازده مفهوم و نظریه در فوق آمد؛ بدین نحو که هر فصل به تبیین و تشریح یک مفهوم اختصاص یافته و در خاتمه فصلی به عنوان نتیجه می‌آید که خود شامل دو بخش است: بخش نخست مطالعه حال و هوای روزگاری که پاره‌تو در آن کار و زندگی کرده، بدین منظور که شرایط اجتماعی اقتصادی و فکری مؤثر بر او را دریابیم، و دوم خدمات وی به نظریه اجتماعی. کتاب همچنین

دارای دو پیوست است که در اولی زندگی‌نامه پاره‌تو به تفصیل آمده و در دومی شرح کاملی از آثارش به زبان‌های ایتالیایی، فرانسه و انگلیسی ارائه شده است. کتاب‌نامه نیز در آخر می‌آید.

اگر نگارنده توانسته باشد در این کتاب اساسی‌ترین نظریه‌های پاره‌تو را تشریح و تا حدودی نقد کرده باشد، تصور می‌کند که زحمات او بی‌فایده نبوده است؛ زیرا که حداقل بدین وسیله کتابی فراهم آمده که با مطالعه آن زبان فارسی بتوان با کل نظریه‌های جامعه‌شناسی پاره‌تو و نقد آنرا آشنا شد، که البته در این مورد قضاوت با خواننده است.

این کتاب نخستین اثری است که در زمینه نظریه جامعه‌شناسی منتشر می‌کنم و انتشار آن را امیدوارم که این عقیده است که در زمینه مباحث نظری جامعه‌شناسی ترجمه مرهم است، اما تألف آثار تحلیلی و انتقادی اهمیت بیشتری دارد و راه را به روی اندیشه خلاق اجتماعی ایرانی می‌گشاید.

پرویز اجلالی

پیشگفتار چاپ دوم

در سال ۱۳۸۱ وقتی برای اولین بار این کتاب از چاپ درآمد. بسیاری از جامعه شناسان و دانشجویان جامعه شناسی آن را همچون موضوعی کهنه انگاشتند. به نظر آنان که اغلب پیرو مشهورات زمانه اند، در عصر مطالعات فمک و جریانات فمینیستی و پسا مدرن، پاره تو بی اهمیت می نمود. بویژه آن که ابراز علاقه نیم بند او در روزهای آخر عمرش به حزب فاشیست ایتالیا را در مظان اتهام ناشیگری سیاسی قرار می داد و توجه دوباره به او در دیدگاه سیاسون سطحی چرخش به راست و استعفا دادن از روشنفکری به شمار می آمد.

البته در آن زمان هم آن ها که اهمیت پاره تو را برای همه مکاتب جدیدتر جامعه شناسی درک می کردند از انتشار تنها کتاب فارسی که انحصاراً به پاره تو می پرداخت، استقبال کردند. زیرا برای ایشان روشن بود که یکی از ستون های سازنده بنای این اندیشه های جذاب و روز پاره تو بوده است. همان طور که در متن کتاب آورده ام پاره تو در کنار فروید و مارکس یکی از سه متفکری بود که خردگرایی کلاسیک را زیر سوال برد و به ما یاد داد که علاوه بر پرسیدن از این که گزاره ای درست یا نه، از این بپرسیم که این گزاره چه "فایده اجتماعی" دارد. در حقیقت بدون گذر از نظریه مشتقات پاره تو جامعه شناسی نمی توانست به رابطه قدرت و دانش پی ببرد و میشل فوکویی پدید آید و حتا پیش از او مگر ساختمان نظری گسترده پارسنز که مبتنی بر مجموعه ای از نظام ها بود به اعتراف خودش

تحت تاثیر پاره نو شکل نگرفته بود. افزون بر این جالب است بدانیم دستاوردهای امروز ما درباره رابطه طبیعت و فرهنگ یا ژنتیک و شخصیت هنوز از آنچه پاره نو در نظریه بازمانده ها مطرح کرده چندان جلوتر نیست. و سرانجام نظریه نخبگان او که همواره (از جمله در همین کتاب) به خاطر خامیش مورد انتقاد بوده به هرحال به موضوعی پرداخته که این روزها دوباره در علوم سیاسی مورد توجه قرار گرفته است.

اما به نظر نگارنده، آنچه بسیار بیشتر از مرور فرایند تکامل نظریه های جامعه شناسی اهمیت پاره نو را آشکار می کند، اتفاقاتی است که پس از چاپ اول این کتاب جهان را و منطقه ما را تحت تاثیر قرار داده است. در این فاصله ما باید دید ای سازمان داعش و جریانات تکفیری و تروریستی دیگر رو به رو شدیم. درست است که پشت سر ظهور این جریان منافع و انگیزه های برخی قدرت های سیاسی قرار داشت، اما پذیرش آن از سوی مردم و پیوستن نسل جوان چه عرب و پاکستان و چه اروپایی و روسی و آمریکایی به آن دگرگونی اجتماعی- فرهنگی است که به تبیین نیاز دارد و در این مقام است که نظریه پاره نو جایگاه خود را دوباره پیدا می کند.

این که جوانان سرزمینی که انقلاب صنعتی در آنجا شروع شد، اومانیسم و برابری حقوق انسان ها ارزش هایی بوده است که در نظام آموزشی و فرهنگ رسمی پیوسته بر آن تاکید می شده است، جذب اندیشه هایی به خامی و خشونت آمیزی اندیشه های تکفیریان شوند، چنانکه در انگلستان اتفاق افتاد، و یا پیوستن جوانان سرزمینی که در آن همواره از اهمیت فرد و آزادی های او سخن گفته می شده به گروهی که صرفاً به بهانه اختلاف عقیده انسان های بی گناه را گردن می زنند و می سوزانند. زنان را می

فروشد و پیروانش را به انفجار خود در کوچه بازار برای کشتن افراد بیگناه و امی دارد، چنان که در فرانسه اتفاق افتاد و در جوامع مسلمان، تبدیل گونه انسان مومن از کسی که مهربان و غمخوار و مورد اعتماد دیگران است به کسی که در دست شمشیری برای گردن زدن و در کمر کمربندی از بمب باخود دارد چگونه می تواند فهمیده شود. نظریه نابخردی انسان پاره تو و تاکم او بر این که بیشتر کنش های انسانی غیر عقلانی است یعنی وسیله ای برای هدف معینی نیست بلکه ارضا کننده تمایلات درونی شبه غریزی انسان ها متن بر تکرار الگوهای رفتاری ثابت است، شاید پاسخ کاملاً قانع کننده ای نباشد اما قطعاً می تواند آغاز خوبی برای اندیشیدن درباره این گونه رفتاری انسان های امروزی (و یا سایر دوران ها) باشد. اندیشیدنی بسیار حاد و عمیق همچون بازی در حوزه عمل نیروهای چهارگانه جامعه (شامل اقتصاد، فرهنگ، شخصیت (روان) و ساختار زیست شاختی (ژنتیک) می نماید. این هم، آرزوی قدیمی عالمان اجتماعی برای تبیین جامع رفتار انسانی است که پاره تو با هر آنچه در آن زمانه در دسترسش بود کوشید تا به آن دست یابد.

آیا نمی توان میان بازی های کامپیوتری که اغلب روایتگر و مروج خشونت بوده اند و فهم خشونت شدید همچون مسئله ای بازی گونه و دراماتیک رابطه ی یافت. همان طور که گرم لذت بازی با فشار دادن دکمه یا حرکت دادن اهرمی مسلسل مجازی را شلیک می کنی و آدم ها را چون برگ خزان بر زمین میریزی تا وارد مرحله بعدی می شوی، آیا برای تبدیل به نیروی انتحاری شدن تربیت نمی شوی. در اینجا هم نظریه پاره تو می تواند ذهن ما را برای یافتن پاسخ قلقلک دهد. نظریه مشتقات او که اولین

کوشش برای درک و شناخت تبلیغات و اهمیت آن بود هم دروغ‌های ما انسان‌ها را افشا می‌کند و هم توجیهاتی که می‌تراشیم تا گرایش‌های غیرمنطقی شبه‌غریزی و رفتارهای غیر عقلانی خود را توجیه کنیم.

مرور دوباره و دقیق نظریه‌های نابخردی انسان، بازمانده‌ها و مشتقات پاره‌تو هرچند مثل دیگر نظریه‌های علم اجتماعی نمی‌تواند پاسخ‌نهایی و کاملی برای چنین پرسش‌های مبرمی فراهم آورد، اما راه را برای ادامه کوشش به سوی فهمیدن آنچه می‌کنیم فراهم می‌آورد. اما این موضوع به نظر من درباره نظریه گردش نخبگان او درست نیست. واقعیت این است که در این مورد نقد این نظریه بهترین درمان برای وسوسه ذهنی گریز از آزادی (به سولاریش فروم) و پذیرش توتالیتاریسم و استبداد با توجیه توانایی‌های خالص‌الایه نخبگان حکومت‌گراست. در اینجا خدمت پاره‌تو به نظریه، ارائه نظریه‌ای است که با نقد آن می‌توان دموکراسی را راستی آزمایی کرد و از اهمیت آن مطمئن شد. کاری که در این کتاب من کوشیده‌ام که انجام دهد.

با دود و بدرود

ابراهیم جلالی

اسفند ۱۳۹۷